

ГІРУК В. В.,здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

**ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИЙОМІВ АКТИВІЗАЦІЇ ПАМ'ЯТІ
МАЛОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ**

З метою формування тактичних та психологічних прийомів допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів автором було здійснено спробу визначити зміст тактичних прийомів активізації пам'яті малолітніх допитуваних, а також досліджено особливості їх застосування.

Ключові слова: малолітній потерпілий, насильницькі злочини, активізація пам'яті, тактичний прийом, допит.

С целью формирования тактических и психологических приемов допроса малолетних потерпевших от насильственных преступлений автором была предпринята попытка определить содержание тактических приемов активизации памяти малолетних допрашиваемых, а также исследованы особенности их применения.

Ключевые слова: малолетний потерпевший, насильственные преступления, активизация памяти, тактический прием, допрос.

With the aim of forming tactical and psychological methods of interrogation of juvenile victims of violent crimes, the article discusses the content of tactical techniques for activating the memory of young interrogated persons, and also the specific features of their application.

Key words: young victim, violent crimes, memory activation, tactical reception, interrogation.

Вступ. Недостатня розвиненість пізнавальних психічних процесів малолітніх осіб (цілеспрямованих процесів пам'яті, мислення, обсягу тривалої пам'яті, властивостей уваги тощо) і, навпаки, підвищена схильність до фантазування можуть призводити до забування, перекручування окремих деталей та послідовності подій злочину в показаннях таких осіб [1, с. 180-181]. Так, за даними дослідження В.П. Матюшкової, майже кожна третя неповнолітня потерпіла посилалась на забування обставин події в цілому чи окремих її елементів та неспроможність у зв'язку з цим дати показання. Водночас у 14,4 % неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів спостерігалась амнезія внаслідок вчиненого злочину [2, с. 630]. У такому випадку важливим завданням слідчого при допиті малолітнього потерпілого, є надання допомоги допитуваному у пригадуванні подій минулого [3, с. 301].

Розробляли теоретичні питання, пов'язані із допитом малолітніх учасників кримінального провадження, у своїх працях такі вчені-криміналісти України та інших держав, як Ю.М. Антонян, Л.Ю. Ароцкер, О.М. Бичков, О.Х. Галімов, А.В. Иванов, О.С. Кайгородова, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, Н.А. Курмаєва, М.В. Ліфанова, І.А. Макаренко, С.В. Матвеев, В.П. Матюшкова, Г.М. Мінковський, Л.А. Міфтахова Ю.П. Михальчук, Н.В. Павлюк, Н.І. Порубов, Б.В. Романюк, О.Ю. Скічко, С.В. Тетюев, В.Ю. Шепітько та багато інших.

Постановка завдання. Отже, метою цього дослідження є зосередити окрему увагу на прийомах активізації пам'яті малолітніх осіб, розглянути ефективні прийоми актуалізації забутого та порядок їх застосування у ході допиту на основі аналізу наукових доробок і вивчення матеріалів слідчої та судової практики.

Результати дослідження. Власне, можливість актуалізації у пам'яті допитуваного забутого заснована на збудженні відповідних нервових зв'язків чи асоціацій [3, с. 303]. Тому для оживлення в пам'яті допитуваного забутих фактів використовуються тактичні прийоми, які збуджують асоціативні зв'язки, що дає можливість управляти допитом осіб, які добросовісно помиляються, або осіб, які неправильно відтворюють явище, що спостерігається, факти [4, с. 364].

У цьому зв'язку М.В. Салтєвський до прийомів активізації пам'яті відносить [4, с. 364]:

1) асоціації за суміжністю, коли забуте відновлюється в зв'язку з відтворенням попередньої або наступної події (наприклад, при встановленні часу події слід допитати про дії допитуваного до появи на місці події);

2) асоціації за схожістю, тобто нагадування про аналогічний факт, схожий із тим, який допитуваний спостерігав раніше;

3) асоціації за протилежністю, тобто збудження уявлення про протилежний об'єкт. Так, якщо достеменно відомо, що волосся у злочинця було світлим, то слід згадати про людину з темним кольором волосся. Водночас цим прийомом добре перевіряти правильність сприйняття.

На думку О.Р. Ратінова, вони (тактичні прийоми – Г.В.) полягають у постановці питань і словесних описах, які активізують у допитуваного асоціативні зв'язки, застосуванні на допиті планів, схем, малюнків, фотознімків, моделей і макетів, а також пред'явлення різних об'єктів у розрахунок на пробудження асоціацій і пошуків пам'яті [5, с. 221].

В.Ю. Шепітько до системи тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію забутих матеріалів у пам'яті потерпілих включає: постановку нагадуючих запитань; показ речових і письмових доказів; демонстрацію іншої матеріалізованої інформації; використання зображувальних можливостей допитуваного; оголошення показань інших осіб; допит на місці події [3, с. 307]. При цьому у процесі використання запропонованої системи ефективних прийомів може стати кожен із зазначених або їх комплекс, залежно від психологічних особливостей допитуваного і своєрідності забутого матеріалу. Можливість реалізації окремих тактичних прийомів системи зумовлена ситуацією, яка складається до проведення допиту [3, с. 308].

На підґрунті поглядів науковців та практиків автором було здійснено спробу виділити основні тактичні прийоми, які активізують пам'ять дитини про обставини досліджуваних злочинів.

1. Використання слідчим під час допиту зображувального потенціалу малолітнього потерпілого. Малолітньому може бути запропоновано скласти схему місця злочину. Це буде сприяти спогадам якихось деталей, доповнення розповіді [6, с. 14]. Досить ефективним при допиті малолітньої потерпілої буде використання кольорових олівців, паперу для малюнків і схем, таблиці кольорів, марок автомашин, копій схематичного плану місця події. Пропозиція малолітній допитуваній намалювати те, що вона спостерігала, часто може стати стимулом до активного пригадування з огляду на те, що бідність образотворчих засобів, як правило, змушує дівчинку пояснювати малюнок, коментувати його, уточнювати окремі деталі [7, с. 15]. Наприклад, в одному з випадків, коли батько майже рік чинив сексуальне насильство над малолітньою дитиною, але постраждала довго не йшла на контакт, стверджуючи, що її тато добрий, дівчинку попросили намалювати два будинки: один – світлий, сонячний, а інший – темний, у якому похмуро і холодно. На підсвідомому рівні дитина поселила тата в негативний будинок. Стало зрозуміло, що вона боїться батька. Себе й собаку дівчинка намалювала в світлому будиночку. На питання показати, до якого місця вона пустила б тата, якби він прийшов до неї в гості, дитина показала місце біля самого порогу будинку. Цей малюнок разом із матеріалами також потрапив до суду [8, с. 73].

2. Створення відповідної сприятливої обстановки допиту, оскільки нерідко емоції, які відчувають неповнолітні потерпілі у зв'язку з допитом, негативно впливають на його пам'ять і заважають згадати факти, які в іншій обстановці відтворюються без особливих зусиль [5, с. 220]. У зв'язку з цим, не менш важливим питанням є і вибір місця допиту малолітнього. Треба враховувати, що для допиту малолітнього повинна бути створена особлива атмосфера. Нераціональним є проведення цієї слідчої дії в офіційній обстановці [9, с. 196]. Малолітню потерпілу рекомендується допитувати в більш комфортних і спокійних для неї умовах. Оптимальними будуть місце її проживання, дитячий сад, школа. Однак бажано все зробити так, щоб інші діти не могли знати або здогадатися про виклик їх однокласника до слідчого. Так як це може вкрай негативно позначитися на подальшому відношенні до нього з боку інших дітей і навіть їх батьків. Місцем проведення допиту неповнолітніх дівчат з огляду на позитивний вплив офіційної обстановки, що надає допитуваній відчуття і усвідомлення всієї важливості проведеної слідчої дії, слід вибирати кабінет слідчого [7, с. 15]. Якщо ж допит проводиться в кабінеті слідчого, у приміщенні не повинно бути ніяких відволікаючих обставин: телефонних дзвінків, радіоприймача, що працює, безладу на робочому столі і в кабінеті, сторонніх осіб тощо [10, с. 141]. Кабінет, де проводиться допит неповнолітніх молодших вікових груп, має бути менш офіційним і не викликати у них негативних емоцій. Тому Н.В. Павлюк як рекомендацію пропонує для допиту осіб дошкільного і молодшого шкільного віку обладнати відповідним чином кабінет спеціаліста-психолога [11, с. 14].

Важливим елементом створення відповідної обстановки є можливе застосування ігрових ситуацій під час допиту, які сприятимуть нейтралізації психологічної напруженості у неповнолітніх молодшого віку. Ігрові моменти можна використовувати навіть до неповнолітніх 10-11 років. Зокрема, з неповнолітніми 3-5-річного віку за допомогою ляльки можна вести бесіду, а допитуваному 6-11-річного віку запропонувати гру у сищиків (поліцейських), коли неповнолітній, беручи на себе певну роль, допомагає розслідувати злочин. Неповнолітній має відчувати, що опинився у ролі помічника і до нього ставляться серйозно [11, с. 14]. Такий прийом є ефективним, оскільки проявом сексуальних зловживань щодо дитини є невідповідні для її віку ігри, коли вона мимовільно відтворює сексуальні дії дорослого. Так,

вихователька дитсадка звернула увагу на дивну «взаємодію» двох ляльок у руках п'ятирічної вихованки: «Поклади руку сюди, на животик. Правда, гарно, тепленько? А тепер торкнися пальчиком ось тут, нижче животика. Тепер поводи пальчиком туди-сюди», – промовляла лялька голосом дівчинки. Як виявилось, батьки часто залишали доньку із сусідом, який у такий спосіб грався з нею, що було вчасно припинено. У такому випадку дитяча психіка нездатна вигадати саме це про себе [8, с. 68].

3. Необхідно підкреслити, що пригадування відбувається в процесі відтворення, у ході розповіді потерпілого на допиті. Тому не випадково рекомендується починати допит із вільної розповіді, оскільки це сприяє активізації латентного шару, зображеного в пам'яті. Тому не слід без крайньої потреби переривати вільну розповідь допитуваного. Поставлене під час вільної розповіді питання часто розсіює увагу допитуваного, порушує хід його думок, заважає пригадуванню фактів [12]. Вільна розповідь неповнолітнього про відомі йому обставини, як правило, буває неповною, уривчастою і непослідовною. Завдання слідчого в такому випадку полягає в тому, щоб допомогти неповнолітньому відновити в пам'яті відомі йому обставини, послідовно і детально викласти показання [13, с. 298-299]. Враховуючи можливе забування малолітнім допитуваним деталей події злочину, доцільно спочатку надати можливість дитині у вільній формі розповісти про те, що сталося, після чого ставити уточнюючі запитання. Якщо малолітня особа відчуває складнощі в пригадуванні події злочину, можна запитати, чи розповідала вона раніше про сприйняте нею, де й кому [1, с. 181-182]. Уточнюючі запитання повинні бути простими та зрозумілими. Окрім уточнюючих запитань, доречною є постановка нагадуючих запитань, тобто таких, що активізують асоціативні зв'язки. Слідчий зазвичай задає декілька таких питань, що сприяє процесу послідовного пригадування забутого. Позитивний ефект у пригадуванні забутого має постановка запитань у хронологічній або логічній послідовності про попередні, супровідні та наступні за подією злочину обставини [3, с. 308].

Водночас при допитах осіб названої вікової групи важливо знати про їхню вразливість до навіювання (сугестії), тому питання слід ставити таким чином, щоб вони не містили підказки або прихованої відповіді, як це має місце в навідних питаннях, а іноді і в нагадуючих, де виклад окремих обставин, що має на меті нагадування події, може спричинити неправильні показання, які не відповідають дійсності. Іноді на догоду допитуючого дитина буде підтверджувати все ним сказане [14, с. 109]. Питання, які ставляться неповнолітньому, повинні бути простими, зрозумілими для нього і відповідати рівню його освіти і розвитку. Відповіді слід записувати, зберігаючи мовленнєві особливості, не допускаючи невластивих дитині термінів, виразів, мовних зворотів [13, с. 298-299].

Для визначення здатності дитини правильно викладати події можна спочатку поставити задачу описати ті події, які точно добре йому відомі. При цьому слідчий повинен активізувати розумову діяльність дитини, забезпечуючи позитивно-емоційний фон, і уникати неприємних для неї запитань. Переходячи до суті справи, слідчий може підвищити мотивацію та відповідальність дитини, повідомивши, що її свідчення дуже важливі для правильної оцінки розслідуваної події. З огляду на особливу чутливість дітей, слід блокувати тенденцію, спрямовану на виправдання очікувань слідчого. На початку допиту треба сказати дитині, що якщо вона чогось не знає, то повинна відкрито заявити про це. Однак не слід спеціально фіксувати початок допиту, необхідно плавно перевести розмову на отримання показань по суті справи. При цьому, оскільки діти не здатні до логічної вільної розповіді, здійснюється діалогічна взаємодія з дитиною, за окремими епізодами події ставляться конкретні, зрозумілі запитання, які виключають протекти односкладові відповіді [15, с. 114-115].

4. Пред'явлення малолітньому допитуваному різних об'єктів. Дуже обережно слід застосовувати оголошення показань інших осіб [16, с.208].

5. Проведення повторного допиту. Так, Ф.В. Глазирін аргументує необхідність проведення повторного допиту малолітніх осіб, вважаючи, що після виникнення асоціативних зв'язків у результаті першого допиту буде продовжуватись мимовільний процес пригадування і потерпілий згадає суттєві обставини та факти, які пов'язані з подією злочину та особою злочинця [17, с. 50]. Підтримуючи думку науковця, зазначимо що повторний допит може бути більш ефективним, ніж первинний, оскільки слідчий вже володіє більшою інформацією про подію злочину, особу малолітнього потерпілого в результаті першого допиту і новими даними у провадженні.

До того ж треба відзначити, що якщо слідчий не зуміє встановити психологічний контакт із неповнолітньою потерпілою на першому допиті, то ймовірність його встановлення на наступних допитах буде мінімальна, зважаючи на недовіру неповнолітніх дівчат до людей, до яких вони із самого початку не перейнялися симпатією [7, с. 14].

6. Разом із тим з метою уникнення забування події рекомендується своєчасне проведення допиту з найменшим відривом у часі з моменту вчинення насильницьких дій відносно малолітнього потерпілого. У зв'язку з цим можна констатувати, що допитувати малолітнього необхідно якомога швидше після подій, які цікавлять слідство, так як спотворення при відтворенні може відбуватись у них набагато швидше, ніж у дорослих [18, с. 134], а при відносно задовільному психічному і фізич-

ному стані це гарантує точність і повноту їх показань [19, с. 246]. Експерименти з перевірки пам'яті людини свідчать про те, що вона з часом може перекручувати сприйняту подію. Повну розповідь про те, що спостерігалось, можна одержати тоді, коли особа допитується через найкоротший від події проміжок часу [16, с. 189]. Якщо ж пережита ними стресова ситуація була дуже гострою, а фізичний стан потерпілих важкий, то внаслідок звуження їхньої свідомості звужуються повнота і точність показань. У такому стані вони можуть дати часто лише уривчасті і плутані відомості [19, с. 246].

7. Іноді на розсуд слідчого допит доцільно проводити на місці, де малолітній спостерігав подію, з приводу якої йому належить давати свідчення [20, с. 448].

Висновки. Таким чином, ефективність проведення допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів обумовлена розумінням слідчим процесу формування показань цієї категорії осіб та вмільм застосуванням прийомів, які активізують пам'ять дитини про обставини вчинення насильницького злочину. Знання наведених тактичних прийомів, що застосовуються у процесі допиту, допомагає обирати правильний напрямок проведення слідчої дії, ефективні засоби допиту та зосереджувати увагу на підготовці до нього. Водночас запропонована система тактичних прийомів актуалізації забутого дає можливість відтворити повну картину події злочину та в подальшому обрати вірну стратегію розслідування.

Список використаних джерел:

1. Алексєйчук В.І. Криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні по насильницьких злочинах, що вчиняються в родині (тактика судового допиту малолітніх свідків і потерпілих) // Юридичний науковий електронний журнал. – Запоріжжя, 2014. – № 6. – С.179–182.
2. Матюшкова Т.П. Прийоми активізації пам'яті жінок, потерпілих від насильницьких злочинів / Т.П. Матюшкова // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 629–632
3. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика. Системно-структурний аналіз [Текст] : монографія / В.Ю. Шепітько; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 431 с.
4. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): [підручник] / М.В. Салтевський. – К: Кондор, 2008 – 588 с.
5. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М. : Юрлитинформ, – 2001. – 352 с.
6. Кайгородова О.С. Тактика допроса участников уголовного процесса по уголовным делам о преступлениях, предусмотренных ст. 156 УК РФ (неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетних): Методические рекомендации. – Тюмень: Тюменский юридический институт МВД России, 2007. – 36 с.
7. Антимонов А.С. Некоторые проблемы соблюдения прав несовершеннолетних свидетельниц и потерпевших женского пола при производстве допроса / А.С. Антимонов // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – № 2(17). – С. 14–16.
8. Волинець Л. С. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик [Текст] : [метод. посіб.] / [Л.С. Волинець, Л.П. Гурковська, І.В. Савчук] ; Всеукр. громад. орг. «Служба захисту дітей». – К. : К. І. С., 2011. – 132 с.
9. Криміналістика : [учебник] / [О. В. Волохова, Н. Н. Егоров, М. В. Жижина]; под. ред. Е.П. Ищенко. – М.: «Проспект», 2011. – 504 с.
10. Мищенко Е.В. Процессуальные и психологические особенности допроса несовершеннолетних обвиняемых / Е. В. Мищенко // Вестник ОГУ. – 2005. – № 3. – С. 139- 142.
11. Павлюк Н.В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н.В. Павлюк – Харків, 2011. – 21 с.
12. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология [текст.] / Чуфаровский Ю.В. – М.: Право и закон, 1997. – 310 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/14465/14466/>
13. Криміналістика: [учеб. для вузов] / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.]; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Высшая школа, 2000. – 672 с.
14. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с.
15. Еникеев М.И. Следственные действия: психология, тактика, технология : [учебн. пособие] / [М.И. Еникеев, В.А. Образцов, В.Е. Эминов] – М. : Проспект, 2011. – 216 с.
16. Криміналістика: Підручник / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.]. – Х. : Право, 2008. – 464 с.

17. Глазырин Ф.В. Психология следственных действий / Ф.В. Глазырин. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1983. – 136 с.
18. Милованова М.М. Методика расследования сексуальных преступлений, совершаемых в отношении малолетних детей : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.М. Милованова– М., 2004. – 239 с.
19. Криминалистика : [учебник] / Н.П. Яблоков. – М. : Изд-во Юрайт ; ИД юрайт, 2011. – 280 с. – (серия : основы наук).
20. Руководство по расследованию преступлений : [науч.-практ. пособие] / А.В. Гриненко, Т.В. Каткова, Г.К. Кожевников, В.Е. Коновалова и др. – Х. : Консум, 2001. – 608 с.

КАЛАНЧА І. Г.,
аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(ПВНЗ «Європейський університет»),
прокурор
(Київська місцева прокуратура № 2)

УДК 343.13:004

ЕЛЕКТРОННЕ КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО: ТЕХНІЧНИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті досліджено перспективи впровадження електронного кримінального судочинства в Україні. Визначено два аспекти реформування: технічний та юридичний. Для забезпечення комплексного впровадження інноваційних рішень як об'єкти реформування запропоновано елементи кримінальної процесуальної форми: кримінальні процесуальні алгоритми, фіксування та інструменти (правореалізаційні засоби). Передумовою для введення електронного судового провадження визнано перехід досудового розслідування в електронний формат. Встановлено необхідність технічного вдосконалення та об'єднання діючих розрізнених електронних фрагментів з наступним закріпленням в Кримінальному процесуальному кодексі України.

Ключові слова: *судове провадження, кримінальна процесуальна форма, алгоритм, фіксація, інструменти правореалізації, електронне кримінальне судочинство.*

В статье исследованы перспективы внедрения электронного уголовного судопроизводства в Украине. Определены два аспекта реформирования: технический и юридический. Для обеспечения комплексного внедрения инновационных решений в качестве объектов реформирования предложены элементы криминальной процессуальной формы: уголовные процессуальные алгоритмы, фиксирование и инструменты (правореализационные средства). Предпосылкой для введения электронного судебного производства признан переход досудебного расследования в электронный формат. Установлена необходимость технического совершенствования и объединения действующих разрозненных электронных фрагментов с последующим закреплением в Уголовном процессуальном кодексе Украины.

Ключевые слова: *судебное производство, уголовная процессуальная форма, алгоритм, фиксация, инструменты правореализации, электронное уголовное судопроизводство.*

In this article we explored the prospects of introduction of electronic criminal justice in Ukraine. We have identified two areas of reform: technical and legal. We determined the objects that need to be reformed. It was the elements of criminal procedural form: criminal procedural algorithms, fixing, and instruments (means that implement the law). In order to implement the electronic trial proceedings, we must make the transition of pre-trial investigation into the electronic format. We have established the need to improve technically disparate electronic fragments and combine them. In addition, we need to fix the electronic segment proceedings in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: *trial proceedings, criminal procedural form, algorithm, fixation, instruments of law implementing, electronic criminal proceedings.*

